CULTURĂ ŞI DEZVOLTARE: CÂTEVA REFLECŢII PRIVIND AGENDA UNESCO MONDIACULT

CULTURE AND DEVELOPMENT: A FEW REFLECTIONS ON THE UNESCO-MONDIACULT AGENDA

Ileana DASCĂLU, ORCID:
Facultatea de Filosofie,
Universitatea din Bucureşti

CZU: 130.2:008:001:061.1(100) e-mail: ileana.dascalu@filosofie.unibuc.ro

The MONDIACULT conference organized by UNESCO in 2022 made the promotion of "culture as a global public good" a priority of the international public policy agenda. This article aims to explore the meanings and implications of this interpretation of culture by focusing on the link between culture and development, with the help of Appadurai's analysis of the „cultures of aspiration". It concludes by arguing that genuine support for culture in the future should also give priority to education in the humanities, as these continue to be essential for our sensitivity to culture and critical thinking.

Keywords: *culture, education, public good, sustainable development, humanities*

Conferinţa MONDIACULT, organizată de UNESCO în 2022, a stabilit ca prioritate a politicilor publice internaţionale promovarea culturii „ca bun public global". Acest articol îşi propune să exploreze sensurile şi implicaţiile acestei interpretări a culturii, concentrându-se asupra legăturii dintre cultură şi dezvoltare cu ajutorul analizei lui Appadurai privind „culturile care încurajează aspiraţiile". Articolul va argumenta, în final, că, pentru a susţine în mod real cultura în societatea viitorului ar trebui să dăm prioritate şi educaţiei umaniste, întrucât disciplinele umaniste continuă să joace un rol esenţial în formarea sensibilităţii faţă de cultură şi a gândirii critice.

Cuvinte-cheie: *cultură, educaţie, bun public, dezvoltare sustenabilă, discipline umaniste*

În 2022 UNESCO a organizat MONDIACULT, *Conferinţa mondială privitoare la politici culturale şi dezvoltare sustenabilă*, un eveniment de amploare dedicat stabilirii unei strategii pe termen lung de revitalizare a culturii în societatea viitorului. Până în prezent, iniţiativa s-a concretizat într-o declaraţie care recunoaşte „cultura ca bun public global având o valoare intrinsecă în facilitarea şi stimularea dezvoltării sustenabile" [1, p. 7] şi care propune un plan-cadru de măsuri ca: evaluarea impactului multidimensional al culturii în statele membre, consolidarea acţiunii concertate şi organizarea la fiecare patru ani a unui forum mondial care să identifice zonele prioritare în domeniul politicilor culturale ş.a.

Formularea „cultura ca bun public global" nu este surprinzătoare în contextul terminologiei UNESCO, dacă ne gândim că unele dintre obiectivele incluse în *Agenda pen-*

tru dezvoltare sustenabilă (2015-2030) sunt deja criterii de apreciere a relevanţei patrimoniului cultural. La fel de coerentă în interiorul sistemului UNESCO este şi ideea că, în ciuda diferenţelor de priorităţi şi de dezvoltare economică dintre statele membre, există un consens privitor la importanţa culturii pentru întreaga umanitate. *Convenţia privind protecţia patrimoniului mondial, cultural şi natural* (1972) adoptă acest principiu, atunci când afirmă, în preambul, că „degradarea sau dispariţia unui bun al patrimoniului cultural şi natural constituie o diminuare nefastă a patrimoniului tuturor popoarelor lumii” [2, p. 1]. Un alt punct de referinţă, *Declaraţia universală privind diversitatea culturală* (2001), stabileşte o legătură normativă între diversitatea culturală, drepturile omului, creativitate, solidaritate internaţională şi dezvoltare „înţeleasă nu doar în termenii creşterii economice, ci şi ca un mijloc pentru a avea o viaţă mai satisfăcătoare intelectual, emoţional, moral şi spiritual.”[3, Art.3].

Ce aduce nou conferinţa MONDIACULT? Este nevoie de reafirmarea importanţei culturii pentru civilizaţia căreia îi aparţinem, dincolo de diferenţele naţionale, cu toţii sau este, mai degrabă, un fel de bilanţ al ultimelor decenii de activitate a UNESCO pentru protejarea diversităţii culturale – ce a funcţionat şi ce nu, ce este prioritar pentru următoarea perioadă, cum poate cultura continua să contribuie la dezvoltarea sustenabilă?

În cele ce urmează, îmi propun două obiective: să aduc unele clarificări cu privire la legătura dintre cultură şi dezvoltare sustenabilă, prezentă de mult timp în limbajul UNESCO şi, în al doilea rând, să traduc acest principiu în implicaţii mai ample decât cele schiţate de documentele oficiale menţionate, invocând analiza filosofică a Marthei C. Nussbaum cu privire la rolul disciplinelor umaniste într-o societate democratică.

Pentru început, merită semnalate câteva elemente particulare identificabile în declaraţia finală a MONDIACULT. Cel mai important ţine de agravarea circumstanţelor cu impact negativ asupra culturii: problemelor care atrăgeau atenţia comunităţii internaţionale cu câteva decenii în urmă (pericolul degradării sau distrugerii patrimoniului cultural ca urmare a conflictelor armate, inechităţile economice cu impact asupra investiţiilor în planuri de protejare a patrimoniului naţional, omogenizarea culturală ca efect al globalizării) li se adaugă riscurile de mediu, mai ales schimbările climatice, migraţia internaţională, precum şi o serie de fenomene care se accelerează: pierderea biodiversităţii, dezvoltarea urbană necontrolată, diferenţele de acces la mediul online, care izvorăsc din şi amplifică inegalităţi economice şi, nu în ultimul rând, riscuri la adresa sănătăţii umane, cu impact social puternic, cum a fost cazul pandemiei COVID 19. Cel de-al patrulea punct al declaraţiei face referire la efectele pandemiei asupra culturii, amintind faptul că aceasta a fost una dintre zonele profund afectate sub aspectul libertăţilor de exercitare a profesiei şi al inegalităţilor de acces la cultură.

În al doilea rând, declaraţia avansează noţiunea de transversalitate, care se referă la participarea mai multor grupuri sociale, în particular a celor dezavantajate sistematic (femei, minorităţi, persoane cu dizabilităţi) la cultură şi, prin aceasta, la impactul acestora asupra societăţii, economiei şi al mediului. De asemenea, sunt trecute în revistă riscuri legate de posibilităţile diferite de acces la tehnologiile digitale: „dezechilibrul accentuat

la nivel mondial în ceea ce priveşte circulaţia bunurilor şi a serviciilor culturale, precum şi sărăcirea diversităţii culturale şi lingvistice în mediul online, legată de sistemele de inteligenţă artificială şi de reglementarea insuficientă a algoritmilor, accesul inegal la cultură, remunerarea inechitabilă a artiştilor, specialiştilor şi practicienilor din domeniul culturii, precum şi inegalităţile accentuate în schimbul mondial de bunuri şi servicii culturale, în particular din cauza concentrării inegale a platformelor culturale globale"[1, pg.3].

În al treilea rând, declaraţia reafirmă angajamentul UNESCO vizavi de îndeplinirea unor obiective de mult asumate, ca promovarea diversităţii culturale şi extinderea accesului la cultură, menționând explicit populațiile indigene şi popoarele africane. Intenţiile formulate în partea care vizează măsurile concrete de acţiune au în vedere politici culturale care să contribuie la dreptatea socială prin respectarea unor valori ca: pluralismul cultural (protejarea diversităţii culturale şi lingvistice, afirmarea drepturilor culturale), echitatea socială (reducerea diferenţelor de acces la cultură, stimularea dezvoltării economice prin intermediul culturii), descentralizarea politicilor publice (prin implicarea comunităţilor locale şi a entităţilor non-statale care le reprezintă interesele), echitatea la nivel internaţional (reducerea diferenţelor dintre statele dezvoltate şi cele în curs de dezvoltare sub aspectul circulaţiei de bunuri şi servicii culturale, al accesului la cultură, al educaţiei) ş.a.

Modul în care declaraţia finală MONDIACULT reafirmă angajamentul UNESCO faţă de importanţa culturii este, prin urmare, strâns legat de problematica dreptăţii globale, dezvoltarea sustenabilă fiind un aspect al acesteia. Pentru cei obişnuiţi cu o astfel de terminologie instituţională, formularea obiectivelor şi schiţarea măsurilor de îndeplinire a acestora nu sunt suprinzătoare. Pe scurt, ceea ce transpare din această declaraţie este nevoia de a recontextualiza agenda culturală a UNESCO pentru a se adapta provocărilor contemporane, fără a schimba, însă, cu nimic esenţial, angajamente mai vechi, de exemplu, din *Declaraţia universală privind diversitatea culturală*: pluralismul cultural ca modalitate de exprimare a diversităţii culturale într-un cadru politic, transmiterea către generaţiile viitoare a patrimoniului cultural viu, recunoaşterea potenţialului de dezvoltare economică a culturii prin protejarea profesiilor din domeniu, inclusiv prin intermediul drepturilor de proprietate intelectuală, încurajarea solidarităţii internaţionale în domeniul politicilor culturale. Diferenţa este, cel mai probabil, la nivelul priorităţilor şi al mijloacelor de acţiune – mai rapide, mai eficiente, mai sincronizate.

Perspectiva pe care o transmit cele două declaraţii nu este, însă, completă, în absenţa unor clarificări de fond. Importanţa culturii pentru dezvoltarea economică şi cooperarea internaţională echivalează cu o subordonare a conţinutului valoric în raport cu viziunea dominantă despre dreptate socială susţinută în acest moment istoric? Societatea viitorului va încuraja orice forme de cultură sau doar pe acelea care servesc dezvoltării? Va avea promovarea patrimoniului cultural imaterial prioritate faţă de cea a patrimoniului material? Nu în ultimul rând, ce fel de educaţie este chemată să contribuie la promovarea culturii ca bun public global?

Înainte de a invoca un cadru de analiză în care pot fi abordate astfel de întrebări, merită precizat faptul că *Declarația universală privind diversitatea culturală* este însoțită de o grilă de interpretare, care abordează direct legătura dintre cultură și dezvoltare sustenabilă. Antropologul american de origine indiană Arjun Appadurai dezvoltă, în completarea declarației, un argument care clarifică natura legitimă a acestei conjuncții, aducând câteva clarificări conceptuale valoroase. Textul său, "Sustainable Diversity: The Indivisibility of Culture and Development" atrage atenția asupra faptului că nivelul politic național (dezvoltarea democratică), diversitatea culturală și orientarea politicii mondiale nu ar trebui abordate separat. Faptul că acestor domenii le corespund, în practică, structuri instituționale și politici publice diferite, complică identificarea unei viziuni integratoare.

În opinia sa, aceasta ar putea fi sintetizată în conceptul de *diversitate sustenabilă*, care aduce împreună cerința dezvoltării sustenabile cu aceea a participării ample la cultură, participare care nu se poate realiza în absența respectării drepturilor și libertăților politice fundamentale. De asemenea, este nevoie de o coerență temporală, în sensul în care trebuie să ne reconectăm cu un sens mai profund, nebirocratic, al culturii ca domeniu al valorilor. Acest sens este cel pe care s-a construit civilizația europeană și, chiar dacă de multă vreme ideea de moștenire culturală este contestată ca implicând o transmitere statică, dogmatică a valorilor înalte, fără a lua în considerare evoluția identităților culturale, ea reprezintă o formă de integrare a trecutului în prezent. Totodată, este necesar ca acest proces să lase spațiu unui viitor deschis, în care cultura să reflecte mai multe viziuni despre valori. Appadurai oferă aici o utilă clarificare despre cum ar trebui să ne raportăm la cultură: „cultura nu este un beneficiu opțional, unul care s-ar adăuga obiectivelor materiale ale dezvoltării; cultura este o cerință esențială pentru extinderea gradului de participare. Un mod de a înțelege această legătură <indivizibilă> dintre cultură și dezvoltare este să ne concentrăm asupra a ceea ce desemnează sintagma recentă <capacitatea de a aspira> în contextul mai larg al culturilor care încurajează aspirațiile (*cultures of aspiration*). Concentrându-se asupra culturilor care încurajează aspirațiile, UNESCO subliniază acele dimensiuni ale energiei, creativității și solidarității umane (în mod cert înrădăcinate în istorie, limbă și tradiție), care îi ajută pe oamenii obișnuiți să participe pe deplin la proiectarea viitorului lor cultural. Acest nou cadru recunoaște că aspirațiile fac legătura dintre cultură și dezvoltare, pentru că aspirațiile, ca resursă colectivă, necesită forme diverse cultural de creativitate, imaginație, toleranță, flexibilitate și tradiții vii. Mai degrabă decât să se concentreze pe patrimoniu, monumente, limbi, forme artistice și chiar valori exclusiv ca resurse istorice, UNESCO privește cultura ca formă amplă de capital uman sau social care poate consolida <capacitatea de a aspira.> [3, p.10]

Altfel spus, fragmentul de mai sus transmite ideea că pentru a putea face un loc culturii în societatea viitorului, este nevoie de beneficii concrete – cel mai important este acela al sentimentului de apartenență la o comunitate de valori, în absența căruia participarea la acțiuni colective riscă să fie un deziderat teoretic.

Appadurai nu spune aici ceva nou: pledoaria în favoarea culturii ca mijloc de coeziune socială face parte din civilizaţia noastră. Nouă, este, în schimb, formularea <culturi care încurajează aspiraţiile>, pentru că aceasta schimbă termenii problemei: se subînţelege că identităţile culturale îmbracă alte forme decât cele naţionale, respectiv că nu este suficient să ne însuşim principii şi însemne identitare, care conferă drepturi de care ne folosim automat (iar pe unele le activăm de puţine ori), ci că este nevoie să reflectăm la ceea ce are relevanţă pentru noi, la ceea ce ne poate îmbunătăţi calitatea vieţii. Această viziune sugerează că avem nevoie de cultură pentru că dă valoare vieţii, dar nu oferă o înţelegere a valorilor culturale în mod independent de utilitatea pe care o au pentru generaţiile actuală şi viitoare. Este adevărat că anumite forme culturale care în mod tradiţional presupuneau posesia unui capital financiar şi simbolic (cunoaşterea limbii de origine, a unui instrument muzical, a dobândi o vastă cultură generală) au deschis calea către distincţia cultură înaltă-cultură populară, dar este la fel de adevărat că iniţiativele de democratizare a accesului la cultură au antrenat şi campanii de educaţie publică, multe dintre ele de succes: popularizarea marilor opere literare şi artistice prin intermediul documentarelor, al festivalurilor, adaptarea dramaturgiei clasice în lumina problemelor contemporane, accesibilizarea digitală a conţinutului cultural. Viziunea este coerentă, în schimb, cu ideea drepturilor culturale, a căror origine se găseşte în *Declaraţia universală a drepturilor omului*. Nu în ultimul rând, în sistemul UNESCO, noţiunea de dezvoltare are în vedere, aşa cum explică Appadurai, „relaţia dintre bunăstare materială şi spirituală accentuând reciprocitatea, mai degrabă decât simpla complementaritate a acestora.” [3, p.11]

Admiţând că nu vom găsi o explicaţie cuprinzătoare cu privire la ceea ce ar trebui să însemne integrarea culturii în societatea viitorului în documentele oficiale ale UNESCO, ele însele o sinteză a concepţiilor dominante despre valorile contemporane, putem căuta o clarificare reflectând la locul pe care îl oferim culturii în viaţa noastră de zi cu zi. Discrepanţele nu lipsesc şi sunt uşor vizibile: discursul public despre importanţa culturii şi a educaţiei este însoţit de scăderea capacităţii elevilor şi a studenţilor de a înţelege autori canonici, de a putea contextualiza şi interpreta texte literare, istorice, filosofice; nu numai în România, cultura umanistă a pierdut teren în faţa trunchiului de discipline STEM, în care ne punem speranţa pentru a găsi soluţii la marile probleme ale viitorului: suprapopularea, degradarea mediului, creşterea sărăciei, amplificarea migraţiei internaţionale pe fondul instabilităţii economice din statele sărace, dezvoltarea tehnologiei, care va înlocui din ce în ce mai mult contribuţia umană în anumite domenii. Piaţa tradiţională de carte, galeriile de artă, teatrele şi instituţiile de cultură se deschid către mediul online, dar sunt vulnerabile şi în faţa legislaţiei insuficient dezvoltate privind drepturile de proprietate intelectuală.

În acest context, pledoaria UNESCO pentru cultură ca mijloc de dezvoltare sustenabilă necesită încadrată de o reflecţie privind rolul disciplinelor umaniste în sistemele contemporane de educaţie. Un cadru de analiză este oferit de cercetătoarea în filosofie Martha C. Nussbaum, care, în cartea sa din 2010, *Not for Profit. Why Democracy Needs*

the Humanities argumentează că dezvoltarea economică nu generează automat o calitate superioară a vieţii şi respinge ideea că disciplinele umaniste ar trebui marginalizate pentru că nu demonstrează o utilitate imediată.

Argumentul Marthei C. Nussbaum se bazează pe ideea că nu putem trăi fără valori şi, mai mult, nu putem trăi fără o expunere constantă la acestea. Nu este suficient să avem legi şi instituţii care garantează drepturile noastre cetăţeneşti, dacă nu avem un sentiment concret de apartenenţă naţională. Nu este suficient să putem defini teoretic nedreptatea, dacă nu ne putem reprezenta situaţia unei persoane dezavantajate – or, arta, cultura şi educaţia umanistă, în general, au capacitatea de a cultiva imaginaţia, împreună cu spiritul critic. Nu este suficient să ne însuşim reguli şi comportamente ca să nu discriminăm membrii altor culturi, dacă nu avem nicio curiozitate pentru a înţelege percepţia acestora vizavi de valori; nu este, deci, suficient, şi nici util să acţionăm din preocuparea de a nu fi sancţionaţi şi de a fi corecţi politic, dacă nu avem o deschidere faţă de alte sisteme de valori. Pedagogia dialogurilor socratice nu este deloc demodată, ci mai utilă ca oricând pentru a învăţa să punem întrebările fundamentale, în loc să absorbim răspunsuri parţiale. Astfel de exemple ţintesc întrebarea esenţială: cum ar trebui educaţi membrii generaţiilor viitoare pentru a trăi vieţi nu doar prospere, ci şi împlinite, şi pentru a fi motivaţi să urmărească acelaşi scop şi pentru semenii lor?

În opinia lui Nussbaum, nu ar trebui să neglijăm dezvoltarea unor capacităţi ca: reflecţia informată, matură, independentă asupra problemelor politice, capacitatea de analiză critică, dar în acelaşi timp rezonabilă, asupra performanţei şi posibilităţilor liderilor politici, capacitatea de a ne reprezenta cât mai concret complexitatea vieţii (ceea ce literatura, arta, în general, ne oferă într-un mod mult mai plastic decât statisticile), capacitatea de a ne gândi la binele comun, la binele naţiunii, şi nu doar al grupului căruia îi aparţinem (putem adăuga aici: capacitatea de a identifica prejudecăţile specifice poziţiei noastre, ce anume influenţează propriile percepţii şi cum s-ar schimba acestea dacă am fi în alt rol social). [4, pg. 25-26]

De asemenea, Nussbaum vorbeşte despre importanţa unei pedagogii a emoţiilor pentru a conştientiza care sunt emoţiile social corozive (dezgust, sentimentul de a fi stigmatizat), respectiv coezive (empatie, compasiune). Sunt conţinuturi pe care cultura le-a transmis dintotdeauna, fără un program politic asociat. Nussbaum, o foarte bună cunoscătoare a lui Aristotel şi a lui Jean-Jacques Rousseau, identifică, de asemenea, argumente privind rolul pedagogic al artei şi capacitatea acesteia de transformare socială.

Ne putem gândi la exemple din propria noastră cultură şi aş aminti aici viziunea regizorului Radu Afrim asupra romanului lui Liviu Rebreanu, *Pădurea Spânzuraţilor*. Probabil că numărul elevilor de liceu care citesc romanele lui Rebreanu, ca şi pe cele ale altor autori români, este din ce în ce mai mic, iar una dintre explicaţii este că temele şi uneori limbajul autorilor sunt departe de mediul şi experienţele lor de viaţă. Afrim reuşeşte fără a denatura textul original să ne facă să ne întrebăm în ce consta sensul vieţii pentru un tânăr care pleca la război atunci şi pentru un tânăr de acum. Cum trăiau, ce însemnau familia, credinţa, ţara, pentru ei şi pentru cei de astăzi – sunt întrebări care

se pot naşte cu intenţia de a condamna prezentul şi a glorifica trecutul sau, dimpotrivă, întrebări neutre, care să lase spectatorul să îşi cunoască propriile reacţii emoţionale şi, astfel, să se poziţioneze singur. Radu Afrim, care a avut şi experienţa lucrului cu elevii de liceu înainte de a se dedica teatrului, a vorbit şi despre defectele educaţiei care, în loc să-i apropie pe tineri de cultură şi să-i încurajeze să caute singuri sensurile, le impune. „Fabricaţi profesori cu suflet tânăr şi nu veţi mai avea tineri plictisiţi de literatura română" [5], recomanda regizorul într-un interviu şi cred că, fără a interpreta îngust acest punct de vedere, el sugerează, totodată, şi ce lipseşte din abordarea instituţională, birocratică, insuficient conectată cu dificultăţile societăţilor contemporane.

În concluzie, „cultura ca bun public global" şi mijloc pentru dezvoltare sustenabilă, prioritatea anunţată de agenda MONDIACULT, nu poate fi o soluţie în societatea viitorului fără o viziune despre educaţie care să accentueze dezvoltarea morală şi spirituală a oamenilor, deci fără un angajament faţă de o educaţie umanistă bine făcută şi fără un cadru politic în care această concepţie despre individ să poată fi realizată concret.

Referinţe:

1. UNESCO, declaraţia finală a conferinţei MONDIACULT, text disponibil la https://www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2022/10/6.MONDIACULT_EN_DRAFT%20FINAL%20DECLARATION_FINAL_1.pdf [Accesat 01.10.2023]
2. UNESCO, *Convenţia privind protecţia patrimoniului mondial, cultural şi natural,* 1972, text în limba româna disponibil la /https://cimec.ro/wp-content/uploads/2022/02/Conventia-privind-protectia-patrimoniului-mondial-cultural-natural.pdf [Accesat 01.10.2023]
3. UNESCO, *Universal Declaration on Cultural Diversity: a vision, a conceptual platform, a pool of ideas for implementation, a new paradigm, 2002,* disponibil la https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000127162 [Accesat 01.10.2023]
4. NUSSBAUM, Martha C. *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities,* Princeton University Press, 2010.
5. STĂNCIULESCU, C. Interviu cu Radu Afrim, regizorul care a readus la viaţă Pădurea Spânzuraţilor. Republica.01.11.2019 https://republica.ro/interviu-cu-radu-afrim-regizorul-care-a-readus-la-viata-zpadurea-spanzuratilor-zfabricati-profesori-cu [Accesat 01.10.2023]